

Architektų modernistų profesinis savivaizdis sovietmečio Lietuvoje ir jo nūdienis vertinimas

Eglė Navickienė

Vilniaus Gedimino technikos universiteto Architektūros katedra

Pylimo g. 26, LT-01141 Vilnius

egle.navickiene@vilniustech.lt

Tiriamas sovietmečio architektų modernistų savivaizdis kaip profesinei grupei būdinga vaizdinių, savęs supratimo ir vertinimo sistema. Išryškina-mas vyriausiosios sovietmečio architektų profesinės kartos, studijas baigu-sios 1950–1969 m., savivaizdis ir kaip jį vertina vėlesnės kartos. Remiamasi pusiau struktūruotų giluminių interviu su 33 iškiliais Lietuvos architektais tyrimu teminės analizės metodu.

Vyriausiosios sovietmečio architektų kartos atstovai selektyviais prisiminimais konstruoja architekto modernisto vaizdinį. Tai plačių gebėjimų menininkas, ambicingas kūrėjas, moralus ir reikšmingas valstybei bei visuomenei. Ši karta sovietinį laikotarpį linkusi laikyti „profesine normalybe“, o posovietines transformacijas – jos pabaiga. Dėl adaptacijos iššūkių jie nusivylę dabartimi ir jaučia nostalgiją praeičiai. Vėlesnės kartos vyriausiųjų naratyvus vertina prieštaringai, priklausomai nuo jų patirties dirbant architektais sovietmečiu. Jaunesnieji, studijas baigę 1990–2009 m., kategoriškai atmeta vyriausiųjų idealizuotą savivaizdį. Vyresnieji, baigę studijas 1970–1989 m., linkę apsvarstyti sovietinio architekto savivaizdį ir prisišlieti prie vienos iš gretimų kartų požiūrių.

Reikšminiai žodžiai: architektų profesinė bendruomenė, sovietinis architektas, profesinės kartos, profesijų sociologija, modernizmo ideologija, kūryba socialistiniu laikotarpiu.

Išvadas

Bauhauzo architektūros ir meno mokykloje, veikusioje Veimare 1919–1933 m., suformuotas architekto modernisto profesinių siekių ir ambicijų pagrindas. Mokyklos vadovas W. Gropiusas 1919 m. deklaravo: „Būti architektu reiškia būti lyderiu mene. Pats architektas gali save vėl iškelti į lyderystę mene, į aukščiausio patarnautojo, antžmogiško sergėtojo ir pilnutinio nedalomo egzistencijos tvarkytojo poziciją.“¹ Po Pirmojo pasaulinio karo Rytų ir Centrinės Europos regione, išgyvenančiame radikalias geopolitines bei socialines ekonomines permainas ir energingiau priėmiamame modernizacijos iššūkius, susiklostė palankesnės sąlygos architektams modernistams įgyti kultūrinę bei politinę reikšmę, socialinį užtaisą ir būti įpareigotiems aktyviai dalyvauti pokyčiuose². Tarpukario laikotarpiu Lietuvos architektai kaip profesinė grupė „išsiugdė naują vaidmenį – tapo aktyvia kultūros elito dalimi, visuomenės veikėjais“³, o modernistų išsikelta ambicinga lyderystės misija visa apimtimi atsiskleidė po stalininio socialistinio realizmo laikotarpio pradėjusioje kurti pirmojoje pokario architektų kartoje sovietinės sistemos stabilizavimosi (vėlyvojo socializmo) laikotarpiu.

Pripažįstant, kad tai, ką architektai sako ir kaip jie veikia, nėra tas pats, pasitelkiama psichologijoje ir edukologijoje vartojama savivaizdžio (Aš vaizdo) samprata: „Savivaizdis – savo išorės ir reikšmingumo vaizdinys, savęs vertinimo, supratimo rezultatas, savo minčių, požiūrių, nuostatų, jausmų, poelgių visumos pažinimo ir vertinimo tapatinimas su savo Aš, darantis poveikį savivertei ir elgesiui.“⁴ Savivaizdis yra pagrindas tapatybei formotis. Jį sudaro faktinis, parodomasis ir idealusis dėmenys, pastarieji du užtikrina savajam Aš stabilumą⁵. Tarp faktinio ir idealiojo savivaizdžių

1 Andrew Saint, *The Image of the Architect* (New Haven, USA: Yale University Press, 1983), 120.

2 Martin Kohlrausch, *Brokers of Modernity. East Central Europe and the Rise of Modernist Architects, 1910–1950* (Leuven: Leuven University Press, 2019), 19–20.

3 Marija Drėmaitė, „Migruojantys modernistai: Lietuvos moderniosios architektūros mokyklos susiformavimas ir išsisklaidymas XX a. 3–6 deš.“, in *Migracija: sampratos ir patirtys*, sud. Margarita Matulytė (Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2022), 420–448, 445.

4 Leonas Jovaiša, *Enciklopedinis edukologijos žodynas* (Vilnius: Gimtasis žodis, 2007), 260.

5 Anneli Lauriala and Maria Kukkonen, „Teacher and Student Identities as Situated Cognitions“, in *Connecting policy and practice: Challenge for Teaching and Learning in Schools and Universities*, ed. Michael Kompf and Pam Denicolo (London: Routledge, 2005), 199–208.

egzistuoja atotrūkis, kurio mastas nurodo vidinės pusiausvyros, pasitikėjimo ir veiklos sėkmingumo būvį⁶. Asmens savastis gali būti nusakoma ne tik individualiu, bet ir santykiniu bei kolektyviniu Aš. Socialinėje psichologijoje kolektyvinis Aš žymi priklausymą socialinei grupei per atributus, bendrus tos grupės nariams ir skiriančius nuo kitų asmenų už grupės ribų⁷. Priklausymas profesinei grupei yra svarbus formuojant su darbu susijusį savivaizdį, savigarbą, motyvaciją, užduočių suvokimą ir ateities profesinių perspektyvų vertinimą⁸. Profesinis savivaizdis, kaip ir asmeninis, yra savi-referentinė struktūra, jis apibrėžiamas kaip profesinės grupės narių savęs vertinimas, įskaitant nuostatas dėl grupės prestižo visuomenėje, profesijos vertės visuomenei, jos narių asmeninių ir elgsenos savybių, profesinių galimybių ir profesionalumo⁹. Architektų profesinis savivaizdis Lietuvoje nenauginėtas, negausūs tyrimai ir tarptautiniu mastu^{10,11}.

Straipsnio dėmesio objektas fokusuojamas į architektų bendruomenės profesinį savivaizdį. Siekiama išryškinti pirmosios pokario architektų profesinės kartos savivaizdį iš dabarties perspektyvos ir atskleisti jo tęstinumą ar prieštarinę vertinimą vėlesnių profesinių kartų konstruojamose nuostatose. Šis tyrimas yra dalis sociologinio tyrimo, atliekamo kartu su kolegėmis Edita Riaubiene ir Dalia Dijokiene. Jame įvairiais aspektais nagrinėjami architektų profesinių kartų, aktyviai veikusių Lietuvoje nuo Antrojo pasaulinio karo, požūriai. Kertinės ribos profesinėms kartoms apibrėžti yra 1950 m., kuomet po karo atgyjančias architektūros studijas Lietuvos aukštosiose mokyklose baigusią absolventų skaičius perkopė dvi

- 6 Andrius Valickas et al., *Asmeninės karjeros valdymas dėstytojui* (Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014).
- 7 Constantine Sedikides et al., „Individual Self, Relational Self, Collective Self: Hierarchical Ordering of the Tripartite Self“, *Psychological Studies* 56, no. 1 (2011): 98–107.
- 8 Igor Knez, „Toward a Model of Work-Related Self: A Narrative Review“, *Frontiers in Psychology* 331, no. 7 (2016): 1–14.
- 9 Sidney M. Clearfield, „Professional Self-Image of the Social Worker: Implications for Social Work Education“, *Journal of Education for Social Work* 1, no. 13 (1977): 23–30.
- 10 Naomi Carmon and Bilha F. Mannheim, „Reference Groups and Professional Self-Image: The Case of Architects“, *Journal of Vocational Behavior* 2, no. 14 (1979): 169–180.
- 11 Peter Stringer, „The Professional Self-Images of Architecture and Engineering Students“, *Architectural Research and Teaching* 2, no. 1 (1970), 25–33.
- 12 Violeta Lakštauskienė, „Moteris architektė: profesinio išsilavinimo ir veiklos raida“, *Mokslas – Lietuvos ateitis / Science – Future of Lithuania* 7, nr. 1 (2015): 78–88, 83.

dešimtis¹², ir valstybingumo lūžis 1990 m., lėmęs politines, ekonomines bei sociokultūrinės transformacijas, iš esmės pakeitusias architektų veiklos sąlygas. Pasirinkus 20 metų žingsnį, nubrėžiamos ribos pirmosios architektų profesinės kartos, gavusios architektūrinį išsilavinimą Lietuvoje po Antrojo pasaulinio karo – kvalifikaciją įgijusios 1950–1969 m., taigi ji apima ir pirmuosius pokario modernistus, vadinamus lietuviškojo modernizmo mokyklos tėvais¹³. Tai negausi ir gan vyriškos sudėties karta¹⁴. Šiame straipsnyje nagrinėjama profesinė karta, kvalifikaciją įgijusi 1950–1969 m., įvardijant ją vyriausiųjų karta, ir jos profesiniai saviapibrėžtis ir savipozicionavimas, kurie palyginami su vyresniosios kartos, kvalifikaciją įgijusios 1970–1989 m., ir jaunesniosios kartos, kvalifikaciją įgijusios 1990–2009 m., požūriais.

Remiantis pozicija, kad profesija veikia pagal jos lyderių išpažįstamas vertes¹⁵, sociologinio tyrimo metu atlikti pusiau struktūruoti giluminiai interviu su 33 profesinės ar akademinės bendruomenės pripažintais, reikšmingas pareigas ėjusiais, išskirtinius objektus projektavusiais specialistais, prieinamais interviu atlikimo metu (2015–2021 m.) ir atstovaujančiais profesinėms kartoms (kalbėtasi su devyniais vyriausiosios kartos atstovais ir po 12 vyresniosios bei jaunesniosios kartų atstovų). Profesinių kartų atstovai pagal savo veiklos pobūdį po lygiai reprezentuoja architektūros, urbanistikos bei kraštovaizdžio architektūros praktikus, praktikus-dėstytojus ir dėstytojus-tyrėjus. Kaip absolventai ir kaip dėstytojai respondentai atstovauja visoms aktualiais laikotarpiais architektūros studijas vykdžiusioms Lietuvos aukštosioms mokykloms¹⁶. Į tyrimą įtraukti ir iškilių architektų pasisakymai viešai paskelbtuose interviu, kurie gausina ir tikslina tiriamą informaciją, tačiau, kaip pastebėta, kitokių požiūrių neatskleidžia. Tyrimui taikytas kokybinis teminės analizės metodas,

13 John V. Maciuka ir Marija Drėmaitė, *Lithuanian Architects Assess the Soviet Era: The 1992 Oral History Tapes / Lietuvos architektai pasakoja apie sovietmetį: 1992 m. įrašai* (Vilnius: Lapas, 2020), 55.

14 Lakštauskienė, „Moteris architektė: profesinio išsilavinimo...“, 83.

15 Barry Wasserman et al., *Ethics and the Practice of Architecture* (Hoboken: John Wiley & Sons, 2000), 120.

16 Pusiau struktūruotus giluminius interviu 2015–2021 m. atliko E. Navickienė, D. Dijokienė ir E. Riaubienė. Pokalbiai vyko gyvai ar, pandemijos metu, „Zoom“ platformoje. Interviu trukdavo apie 1–3 valandas. Penki respondentai jų pageidavimu atsakė į klausimus raštu. 32 respondentai iš 33 sutiko, kad jų vardai ir pavardės būtų minimi viešai.

pagal kurį iš interviu turinio generuojami kodai ir konstruojamos temos¹⁷. Tai leido identifikuoti ir atskleisti profesinei grupei bendras reikšmes, idėjas ir patirtis tiriamoje architektų profesinio savivaizdžio temoje.

Straipsnyje tęsiami Lietuvos architektų profesinės bendruomenės tyrimai architektūrologijos paribyje su sociologijos ir sovietologijos dalykais. Architektų profesinė bendruomenė, priešingai nei jos narių kūrybos rezultatai, retai papuola į tyrėjų akiratį. XX a. architektų Lietuvoje ar diasporoje bendruomenę bene daugiausia tyrinėja architektūros istorikė M. Drėmaitė. Vėlyvojo sovietmečio Lietuvos architektų nuostatas ir savipozicionavimą nagrinėjo M. Drėmaitė ir J. V. Maciuika¹⁸, taip pat ir straipsnio autorė su kolegėmis¹⁹. Postsovietinės transformacijos laikotarpio iššūkius architektų bendruomenei ir pokyčius neoliberaliojo kapitalizmo sąlygomis tyrė T. Grunskis, J. Reklaitė²⁰ ir D. Čiupailaitė²¹. Straipsnio autorė nagrinėjo architektų kūrybinės veiklos modelių spektrą²², o su kolegėmis – architektų bendruomenės požiūrių heterogeniškumą²³. Straipsnyje aptariama tema tiesiogiai susijusi su sovietmečio Lietuvos kartų tyrimais, todėl vyriausiųjų architektų profesinė karta, kurios apklausti atstovai gimę 1927–1945 m., gretinama su Lietuvos sociologų tyrinėtomis vadinamosiomis politinėmis kartomis: gimusiaisiais 1924–1930 m. – *respublikos* karta ir gimusiaisiais 1930–1944 m. – *stalinizmo* karta²⁴, ieškant kartų ypatumų ir prielaidų jiems formotis. Šiuo straipsniu tikimasi pasistūmėti link sovietmečio architektų

17 Virginia Braun and Victoria Clarke, „Thematic Analysis“, in *APA Handbook of Research Methods in Psychology*, vol. 2. *Research Designs: Quantitative, Qualitative, Neuropsychological, and Biological*, ed. H. Cooper et al. (Washington, USA: American Psychological Association, 2012), 57–71.

18 Maciuika ir Drėmaitė, *Lithuanian Architects Assess*.

19 Dalia Dijokienė, et al., „Self-Awareness of Soviet Lithuanian Architects in their Creative pPower and Social Significance“, *Buildings* 1, no. 12 (2022): 1–14.

20 Tomas Grunskis ir Julija Reklaitė, *Laisvės architektūra* (Vilnius: Baltos lankos, 2012).

21 Dalia Čiupailaitė, „Architektų vaidmens ir statuso dilemos posocialistiniame mieste“, *Santalka: Filosofija. Komunikacija* 1, nr. 22 (2014): 15–37.

22 Eglė Navickienė, „From Art-Creator Towards Moderator: Roles of Lithuanian Architects“, *ACE: Architecture, City and Environment* 53, no. 18 (2023): 1–17.

23 Edita Riaubienė, et al., „The Profile of Lithuanian Architects in Relation to the Professional Generations Active Today“, *Landscape Architecture and Art*, no. 22 (2023): 69–80.

24 Dalia Leinartė et al., *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014).

visapusiškesnio pažinimo, pasitelkiant sociologijos, taip pat ir sovietologijos bei psichologijos prieigas ir grindžiant gausiais autentiškais liudijimais. Tyrimo tarpdalykiškumas sudaro prielaidas indėliui ne tik į architektūros logijos, bet ir į sovietmečio kartų bei profesijų sociologijos tyrimų lauką.

Vyriausiosios architektų kartos profesinis savivaizdis

Aptariamą vyriausiųjų architektų kartą, kurios apklausti atstovai gimę 1927–1945 m.²⁵ ir kvalifikaciją įgijo 1952–1969 m., savimonę formavo okupacijos pradžios, karo ir stalininio laikotarpio represijų traumine patirtis²⁶, o jų profesinės veiklos kontekstą lėmė sovietmečio politinės, ekonominės ir socialinės sąlygos, tokios kaip totalitarinis režimas, planinės ekonomikos sistema, nusavintas turtas, ideologija ir socialinė kontrolė. Sovietinėje architektūros sistemoje užsakovės buvo valstybė ir jos agentūros, statybų pramonę kontroliavo nomenklatūrinis aparatas, o architektai dirbo sutelkti į specializuotus valstybinius projektavimo institutus. Po N. Chruščiovo reformų sovietinėje statyboje ir architektūroje 1955 m. architektūrinį projektavimą reglamentavo griežtos direktyvos, instrukcijos, normos ir standartizacijos taisyklės, ieškota ekonomiškiausių sprendimų²⁷. Gyvenamoji statyba šeštojo dešimtmečio viduryje buvo industrializuota, o po dešimtmečio – visiškai tipizuota. Tarp masinės statybos pastatų, statytų pagal tipinius projektus, nuo XX a. septintojo iki aštuntojo dešimtmečio ėmė rasti vis daugiau individualiai suprojektuotų reprezentacinių visuomeninių pastatų ir kompleksų. Norėdami praktikuoti, architektai turėjo prisitaikyti, susidoroti su primestos sovietinės sistemos iššūkiais ir pasitelkti procesus savo naudai. Žymiausi architektai tapo kultūriniu elitu, turinčiu socialinių ir ekonominių privilegijų²⁸.

Vyriausiosios kartos respondentai, per interviu dalydamiesi savo profesinės veiklos sovietmečiu prisiminimais, menkai dėmesio skyrė nepalankioms ar ydingoms darbo sąlygoms, kurias lėmė biurokratinė aplinka,

25 Ši profesinė karta atitinka 1924–1944 kohortinę kartą, tiksliau, *respublikos* ir *stalinizmo* kartas: keturi respondentai, gimę 1927–1930 m., atstovauja *respublikos* kartai, penki respondentai, gimę 1931–1945 m., – *stalinizmo* kartai. Šias dvi kartas daugiausia skiria tai, ar jų atstovai mokėsi tarpukario mokyklose.

26 Leinartė et. al., *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose*, 220–227.

27 Marija Drėmaitė, *Baltic Modernism: Architecture and Housing in Soviet Lithuania* (Berlin: DOM Publishers, 2017), 17–27.

28 Maciuka ir Drėmaitė, *Lithuanian Architects Assess*.

standartizacija, technologinis atsilikimas, nepritekliai ir izoliacija nuo Vakarų pasaulio. Architektūrinės praktikos suvaržymus jie detalizavo mažiau, lyg neaktualius, galbūt dėl laiko atotrūkio primiršo ar romantizavo nutolusią darbo kasdienybę. Respondentai daugiau dėmesio skyrė architekto idealams, misijai ir reikšmei nusakyti, nei faktais iliustruoti realią to meto profesionalo praktiką, taigi pasidalyti idealiuotu savivaizdžiu jiems atrodė svarbiau. Selektiviais prisiminimais konstruojamą sovietmečio architektą vaizdinį respondantai linkę priešpastatyti profesionalui bei jo situacijai nepriklausomoje Lietuvoje. Pabrėžtina, kad architektūros profesionalo paveikslas piešiamas išryškinant architekto savybes ir poveikumą, kuriais išsiskyrė iškilūs profesijos atstovai, tačiau šis vaizdinys nekritiškai priskiriamas visai profesinei bendruomenei.

Autoritetingo ir paveiklaus lyderio pozicija

Pirmosios pokario architektų profesinės kartos atstovai save vaizduoja kaip autoritetingus lyderius, ir tai sąlygojo kelios priežastys. Architekto elitinė reputacija per amžius formavosi iš sąsajos su kilmingaisiais ir galingaisiais, vėliau – su buržuazija²⁹. Bauhauze užgimusios architekto modernisto – visuomenės, kultūros ir meno herojaus – ambicijos sukūrė pretekstą save laikyti išskirtinės galios ir svarbos, universaliu ir paveikiu specialistu³⁰, pasiryžusiu eiti į „socio-estetinį kryžiaus žygį“³¹. Sovietmečiu tokią poziciją įtvirtino autoritarinis režimas, valstybinė nuosavybė ir masinė statyba, taip pat technokratinė – ekspertų išmanymu grįsta – visuomenės santvarka. Ekspertinė kultūra, kurioje profesionalas veikia kaip mediatorius tarp visuomenės ir valstybės, sudarė prielaidas architektams įgyti valdžios pasitikėjimą ir daugiau sprendimų priėmimo galių³².

29 Sharon Egretta Sutton, „Reinventing Professional Privilege as Inclusivity: a Proposal for an Enriched Mission of Architecture“, in *The Discipline of Architecture*, ed. Andrzej Piotrowski and Julia Williams Robinson (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001), 173–207, 180–185.

30 Saint, *The Image of the Architect*.

31 Andrew Saint, „Practical Wisdom for Architects: The Uses of Ethics“, in *Architecture and its Ethical Dilemmas*, ed. Nicholas Ray (New York, USA: Taylor&Francis, 2005), 7–22, 16.

32 Marija Drėmaitė, „The Role of Architects in Fighting the Monotony of the Lithuanian Mass Housing Estates“, in *Urban Planning During Socialism*, ed. Jasna Mariotti and Kadri Leetmaa (London: Routledge, 2023), 134–150, 135–136, 147.

Kalbinti pirmosios pokario architektų profesinės kartos atstovai yra linkę lyderystę ir galią sau nekritiškai priskirti kaip profesijos tapatumo požymius. „Didis architektas yra viskas“ (L. Vaitys). Anot J. Minkevičiaus, architektas kuria pasaulio harmoniją, ir „tai atitiktų Dievo idėją“. Paveikti modernistinės ideologijos ir priimdami tam palankias sovietmečio sąlygas, tokias kaip valstybinis užsakovas ir didelio masto statybos, apklaustieji vyriausiosios kartos atstovai mato architektą tarytum genijų, didvyrių, elito atstovą, kuriam įgyta specialybė suteikė išskirtinių gebėjimų ir galių, didžiulę reikšmę ir svarbą. Anot J. Vanago, „turėdamas labiau nei kurios kitos sferos veikėjas išvystytą įgūdį vienu metu aprėpti ir mąstyti panoramiškai, sulydydamas savyje unikalius ir neprilygstamus mokslo ir meno kriterijus (humanitarinį ir techninį pradą), jis geba ir gali koordinuoti daugelio kitų specialistų veiklą, nukreipti ją vieningai siekiant didelių tikslų“. Profesijos reikšmę aplinkinių akyse A. Mačiulis iliustruoja pasakojimu, kaip jį „nei var-du, nei pavarde, tik architektu vadino. Kaip „gydytoją“ kreipiasi.“

Architekto pareigas vyriausioji karta pakylėtai vadina misija, tarytum kažkieno įgaliojimu patikėtas atsakingas užduotis. Savo misiją jie mato aukščiau ir plačiau profesijai priskirtų užduočių: „siauri profesiniai dalykai iš esmės yra antraeiliai“ (J. Minkevičius). Socialiniu mastu savo galimybes vyriausieji nekritiškai sureikšmina iki galingos kuriančiosios jėgos, panašiais žodžiais kartoję, jog „architektas projektuoja gyvenimą“ (I. Daujotaitė), kuria, koordinuoja, talkininkauja „formuojant kuo tinkamesnę materialiąją terpę socialiniams procesams“ (J. Vanagas), organizuoja erdvę žmogaus veiklai (A. Nasvytis), turėdami omeny veiklos tikslus, aprėpiančius plačiau nei architektūrinį projektavimą, ir veiklos apimtis bei poveikumą, siekiančius socialinės inžinerijos mastą.

Vyriausiosios kartos atstovai save laiko politikos sferos veikėjais, nes „architektūra vis tiek yra politika“, „architektai kuria valstybės vaizdą“, o dirbdamas „miesto vyr. architektu, tai kaip politikas formuoju, valstybės reikalą sprendžiu“ (A. Mačiulis). Totalitarinėms valstybėms būdingos iniciatyvos įamžinti savo galybę ir kai kurių didžiųjų valstybių vadovų siekis reprezentuoti savo vardą monumentaliąja architektūra stiprino tikėjimą architektūros kūrėjo reikšme valstybės politikoje ir poveikiu valstybės įvaizdžiui.

Šį tikėjimą kurstė ir keliuose interviu pasikartojęs A. Hitlerio bendražygio architekto A. Speero vaidmens akcentavimas³³. Savipozicionavimo valstybės mastu reikšmingu specialistu pagrįstumą liudija L. L. Mardoso papasakota istorija, kaip Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pirmininkas Motiejus Šumauskas (1956–1967 m.) pats eidavęs į Miestų statybos institutą prižiūrėti architektūrinių projektų kūrimo: „Gana įžvalgus ir protingas žmogus, baisiai mėgo statybas, o kadangi Miestų statybos institutas netoli Ministrų Tarybos, liepdavo atnešti projektus, nes jis mėgo pasižiūrėti. Priėjo iki to, kad jis nebe kviesdavo, o pats ateidavo į institutą.“

Sovietmečio architektai linkę save vaizduoti lyderiais organizuojant projektavimo ir statybų procesus: „architektas turi vadovauti statyboje“ (L. Mardosas). Vyraujant valstybiniams užsakymams, aplinkybės tam buvo palankios. Autoritetą projektavimo ir statybos procesuose sovietmečiu jie grindžia faktais, kad didžiųjų projektavimo institutų – „Pramprojekto“, „Komprojekto“ – direktoriais buvo architektai (L. Mardosas), kad „ne tiek užsakovas diktudavo, kiek pats architektas“, o kai kurie valdininkai „visą laik atsiklausdavo architektų, ruošiant naujo objekto programą“ (A. Mačiulis). Vyriausiesiems svarbu pasididžiuoti, kaip jų karta pakeitė sovietinius tipinius blokinių pastatų projektus: „pradėjo pamažu mūsiškiai taisyti tipinius projektus. Ir pamažu mes pasidarėm savo tipinius³⁴. Ir pamažu su unguriais ir dešrom suderinom juos Maskvoj“, „ir mes galėjom vadovauti Namų statybos kombinatui“ (S. Prikockis).

Pasišventęs kūrėjas-menininkas

Vyriausiosios architektų kartos atstovai save vieningai traktuoja kaip kūrėjus-menininkus. Žiūrint atsietai, žodžiai „kūrėjas“ ir „menininkas“ turi skirtingas prasmes: pirmasis nurodo kūrimą ko nors naujo, ko dar nebuvo, o antrasis susitelkia į meno dalykų kūrimą. Buvimas kūrėju nurodo profesinės veiklos prasmę ir tikslą, o buvimas menininku nukreipia į veiklos prigimtį ir ypatingumą. Kalbinti vyriausieji architektai kūrėjo vaidmeniui skyrė daugiau dėmesio nei jo meninei prigimčiai.

33 Interviu ėmimo metu architektai tarpusavyje dalijosi ir skaitė Albert'o Speer'o knygą *Trečiojo reichio viduje. Hitlerio ginkluotės ministro Alberto Speero memuarai* (Kaunas: Obuolys, 2013).

34 Turima omeny 1961 m. sukurta lietuviška blokinių pastatų serija I-464-LI, perdaryta iš tuometinių rusiškų.

Vyriausieji vieningai teigia, kad architektas yra kūrėjas, akcentuoja jo galią, vienvaldiškumą bei ambicijas ir įvardija jo savybes: stiprus, mąstantis, universalus, suderinantis daug sričių ir sprendžiantis problemas. Teigia, kad „architektas turi generuoti idėjas, stumti. Ne jam turi aiškinti, bet jis pats turi pakišti idėjas“ (A. Mačiulis), jis jaučia pašaukimą, vidinį poreikį kurti ir yra dvasingas (I. Daujotaitė), „architektas yra vienišius kūrėjas“ (L. Vaitys), jis suvokia atsakomybę ir neparsiduotų už pinigus (J. Minkevičius). Kūrėjas vaizduojamas kaip išskirtinė, gal net kiek ekscentriška asmenybė, kurios paveikslą nupiešė J. Vanagas: „Dauguma pačių gabiausių mano sutiktų studentų, vėliau tikrų kūrėjų, visad vėluodavo su terminais, dirbdavo su pauzėmis, priešokiais, laikydavosi „paskutinės nakties“ principo. Neišdyla iš atminties vieno senų laikų bendradarbio braižomojo stalo visada atsainiai pravertas stalčius, primėtytas pieštukų, braižiklių, sausainių trupinių, cigarečių, plakatinių plunksnų, juodoje išdžiūvusioje balutėje tvirtai stirksojęs bedangtis, bet dar netuščias tušo buteliukas... Užtat jo eskizai ir darbai pavydėtinais šviesdavo drąsiu užmoju, polėkiu, lengva ranka.“

Meninė prigimtis, atsiskleidžianti įvairių meno sričių įvaldymu, laikoma esminiu kūrėjo bruožu. Anot L. Mardoso, „architektas yra neeilinė profesija. Žiūrėkit, Mikelandželas – ar tapytojas, ar architektas, ar skulptorius? Viską darė.“ Vyriausieji architektūrą vadina menų motina ir tikisi, kad dėl jos kompleksiskumo architektui derėtų išmanyti įvairių meno krypčių dalykus, jam privalu turėti suformuotą meninę skonį (A. Mačiulis) ir išlavintus grožio ir meno pojūčio receptorius (I. Daujotaitė). Anot A. Mačiulio, architektų išprusimas tiek platus ir įgyti gebėjimai tiek universalūs, kad nestebina jų sėkmės istorijos įvairiose meno srityse, nuo kino, kaip režisieriaus V. A. Žebriūno, iki tapybos, kaip A. Tornau ir L. L. Katino, dalis jų įtvirtintos Nacionalinėmis kultūros ir meno premijomis³⁵.

Prisiimti aukšti moralės standartai

Kalbinti vyriausieji architektai profesinę savivaizdį idealizuotai konstruoja savo misijos etinę dimensiją išplėsdami iki atsidavimo ir tarnystės žmonijai. Savo profesinei veiklai jie kelia itin aukštus moralės standartus, mat architekto paskirtyje įžvelgia ne tik formuojančiojo, kuriančiojo galias,

35 Turimi omeny vyriausiosios kartos architektai, gavę Lietuvos nacionalinę kultūros ir meno premiją; už tapybą – 1999 m. Leonas Linas Katinas, už skulptūrą – 1999 m. Mindaugas Navakas ir už kino režisūrą – 2011 m. Arūnas Žebriūnas.

bet ir poveikį darančiojo. Todėl tikisi atitinkamo poveikumo savo kūryba: subalansuoti pasaulio „harmoniją, ne fizinę, o dvasinę, suderintą su fizine“, „nešti gėrį“ (J. Minkevičius), „tarnauti bendražmogiškų vertybių įgyvendinimui bei jų įtvirtinimui“ (R. Buivydas), „stimuliuoti pozityvų žmonių bendrabūvį, gyvenimo aktyvumą ir siekius, kūrybingumą, tobulos asmenybės vystymąsi“ (J. Vanagas). Po Nepriklausomybės atgavimo A. Nasvytis, tuo metu ėjęs Lietuvos statybos ir urbanistikos ministro pareigas, teigė: „architekto profesijos tikslas yra realizuoti idėjas, o ne vien piešt. Ir jeigu realizuoji, tai ir savo tautai padarai kažką gero. Ir tie vadinamieji visuomenės interesai yra aukščiau už tavo profesiją.“³⁶ Siekiant kūrybinių tikslų, vyriausiajai kartai aktuali dorovė. Anot J. Minkevičiaus, „architektas pirmiausia turi būti moralus. Tuo viskas pasakyta. Turėti sąžinę.“ J. Minkevičius tiki, kad architektas yra aukščiau merkantilinių interesų, jam nei piniginis uždarbis, nei kasdienio gyvenimo rūpesčiai nesvarbūs.

Vyriausieji architektai su pačių užsiaugintais lūkesčiais ir ambicijomis, nukreiptais į profesinio lauko plotį, erudiciją, reikšmę visuomenei, veiklos rezultatų kokybę ir poveikį, kartu sau užsikrovė ir didžiulę atsakomybės našą. Interviu išryškėjo išsikeltos atsakomybės mastas, pobūdis ir priežasčių įvairialypiškumas. Tai perspektyvinė, į ateitį nukreipta, o ne retrospektyvinė atsakomybė, pasireiškianti tiek socialinės, tiek moralinės atsakomybės formomis. Kalbinti architektai su atsakomybe visuomenei sieja architekto įsipareigojimą sąžiningai atlikti darbą ir jo sprendimų profesionalumą. Kalbėdami apie atsakomybę ir reikšmę visuomenei, I. M. Daujotaitė ir A. Mačiulis architekto specialybę gretino su mokytojo ir gydytojo: „architekto vaidmuo visuomenėje labai didelis. Nežinau, kiek svarbesnis gali būti mokytojas ar daktaras, bet manau, kad architektas svarbesnis“ (I. M. Daujotaitė).

Išskiriamos kelios architektų aukšto moralinio ir socialinio įsipareigojimo priežastys. Pirmoji – finansinė: „ši veikla yra brangi [...], architekto klaidos labai brangiai kainuoja“ (A. Nasvytis). Toliau – gamtinės sistemos jautrumas: „ar jis ateina ir sunaikina tas geomorfologines struktūras, kurios nebeatsinaujina, gal susinaikina vandens šaltiniai, reljefo formas“, socialinis tvarumas: „kai išspraudžia į savo kažkokias išgalvotas schemas ar žmogų, ar

36 Interviu su Algimantu Nasvyčiu, 1992 m., Maciuika ir Drėmaitė, *Lithuanian Architects Assess*, 107.

bendruomenę taip gyventi. O žmogus juk turi gerai jaustis savo aplinkoje“; tradicijų, savasties išlaikymas: „tęstinumas ir tradiciškumas per kartų kaitą yra svarbus. Tęstinumas svarbus tiek šeimos tradicijai, tiek miesto gyvenamajai aplinkai“ (I. M. Daujotaitė). Visgi būtina atkreipti dėmesį į tai, kad, nepaisant akivaizdaus išipareigojimo profesionaliai formuoti aplinką ir kurti gerovę visuomenei, interviu medžiagoje beveik nepastebėta įdėmaus įsiklausymo į visuomenės lūkesčius bei nuomonę ar grįžtamojo ryšio poreikio. Šios kartos atstovai įsitikinę, kad patys išmano visuomenės reikmes, dialogas su ja nėra būtinas.

Matyti, jog socialinę ir moralinę atsakomybę kalbinti architektai prisiėmę dėl ilgam aplinką keičiančio ir visuomenę veikiančio rezultato. Anot J. Minkevičiaus, „nėra jokios kūrybos be atsakomybės“. Jis aiškina, kad „architektas yra kūrėjas, aišku, užtai ir atsakomybė. Kūryba yra tai, ko dar nebuvo, kas yra nauja [...]. Ir užtai atsakomybė: jei pagerini – gerai, o jei pablogini – tau atsakomybė.“ Todėl įtaigiai nuskamba L. Mardoso persakytas pačiu geriausiu Lietuvos architektu pasivadinusio režisieriumi dirbusio V. A. Žebriūno pašmaikštavimas: „Aš geriausias architektas, kadangi aš nepaščiau nė vieno blogo namo.“

Dabartinis požiūris į vyriausiosios architektų kartos profesinį savivaizdį

Siekiant įvertinti Lietuvos Nepriklausomybės atgavimo laikotarpiu vyravusį vyriausiųjų architektų kartos, kurios profesinė pasaulėžiūra susiformavo ir profesinis kelias zenitą pasiekė vėlyvojo socializmo laikotarpiu, požiūrį į savivaizdį, būtina suprasti 1990 m. įvykusį politinį lūžį ir jį lydėjusius pokyčius. Išsivaduojant iš totalitarinės valstybės santvarkos, sovietinė centralizuota planinė ekonomika ir jos komandinė-administracinė valdymo schema pertvarkyta į demokratinių visuomeninių procesų ir neoliberalios laisvosios rinkos ekonomikos sistemą. Grąžinti tradiciniai žemėvaldos principai ir nuosavybės formos, restruktūrizuota statybos pramonė, įsivyravo privačios vietinio ar užsienio kapitalo investicijos. Politinės, ideologinės, ekonominės ir socialinės kultūrinės transformacijos iš esmės pakeitė architektų veiklą. Subyrėjus centralizuotai stambių valstybinių projektavimo

institutų sistemai, architektai išsiskirstė į privačias projektavimo įmones, o architektūros praktika tapo verslu. Kol užsakovė buvo valstybė, neki- lo teisėtumo, viešųjų ir privačių interesų derinimo ir panašių klausimų, o neoliberalizmo sąlygomis tarp statybos dalyvių susiklostė sudėtingi ar net prieštaringi veiklos, pranašumo ir kontrolės santykiai³⁷. „Idealųjį klientą“ – anonimines ir nebylias mases³⁸ – pakeitė reiklus, įnoringas užsakovas. Nauja teisinė aplinka, reglamentuojanti projektavimo organizavimo procesą ir sta- tybos dalyvių santykius, iš esmės keitė profesinę kultūrą – architektui teko paslaugos teikėjo pozicija.

Neoliberaliomis idėjomis grįstos transformacijos sukėlė įtampų sovietmečiu projektavusių architektų bendruomenėje, mat jiems teko su- dėtingas iššūkis prisitaikyti prie pakitusios realybės. Kiek ir kaip pavyko adaptuotis vyriausiosios kartos architektams, individualu, tai priklausė nuo jų pačių įsitraukimo į pokyčių kūrimą ir nuo amžiaus, kuomet buvo kau- piamos esminių pokyčių patirtys, tarpsnio³⁹ pagal K. Mannheim'o teoriją⁴⁰. Anot T. Grunskio, vieni jų adaptavosi ir tapo elitu, kiti degradavo ir perėjo į permanentinę opoziciją⁴¹. Taip pat aštrėjo įtampa tarp sovietmečiu projek- tavusių ir vėliau į aktyvią praktiką įsitraukusių architektų profesinių kartų. Sociologijos teorijoje tai aiškinama kultūrinių žinių ir vertybių perdavimo iš kartos į kartą nuoseklumu – stabiliose visuomenėse tai vyksta pastoviai, o „didelių socialinių pokyčių laikotarpiais anksčiau sukaupotos kultūrinės žinios ir vertybės nebūtinai pritaikomos naujoms socialinėms sąlygoms. Greiti ir esminiai pokyčiai gali sukelti įtampą ar konfliktą tarp kartų.“⁴² Pa- pildomos įtampos įnešė ir tarptautiniu mastu auganti blėstančių moder- nistinių idėjų kritika. Turint omeny, kad didesnę XX a. dalį modernistinė architektūra ir kryptinga socialinė politika ėjo ranka rankon, modernizmo

37 Daiva Veličkaitė, „Viešasis interesas ir jo įgyvendinimo sąlygos architektūros srityje“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2019).

38 Margaret Crawford, „Can Architects Be Socially Responsible?“, in *Out of Site: A Social Criticism of Architecture*, ed. Diane Yvonne Ghirardo (Seattle, USA: Bay Press, 1991), 27–45.

39 Laima Zilinskiene and Melanie Ilic, „Introduction: Social Time and Generations“, in *Soviet and Post-Soviet Lithuania – Generational Experiences*, ed. Laima Zilinskiene and Melanie Ilic (London: Routledge, 2022), 1–13, 4.

40 Pagal sociologo Karl'o Mannheim'o teoriją, didžiausią įtaką kartas skiriančiai pasauležiūrai, kartų savimonės formavimuisi daro istoriniai įvykiai, patiriami asmens aktyvios sociali- zacijos laikotarpiu – kai tos kartos žmonės yra maždaug 12–24 metų.

41 Grunskis ir Reklaitė, *Laisvės architektūra*, 20.

42 Zilinskiene and Ilic, „Introduction: Social Time and Generations“, 7.

architektų profesinių naratyvų ir elgesio vertinimas ėmė balansuoti tarp tuomečio architektūrinio didžiadvasiškumo idealizavimo ir arogantiško socialinio planavimo pasmerkimo⁴³, o architektą modernistą imta pozicijuoti ne tik kaip elitinį kūrėją, bet ir kaip engėją, primetusį nepageidaujamą šiuolaikinio gyvenimo viziją to nenorintiems vartotojams⁴⁴.

Negrižtamai prarastų pozicijų ilgesys

Apsvarstydami sovietmečiu vyravusią profesinę pasaulėžiūrą ir partitis, vyriausiosios kartos architektai per to laikmečio prisiminimus konstruoja santykį su praeitimi. Atminties teorijoje akcentuojama kolektyvinės atminties priklausomybė nuo dabarties poreikių ir tikslų, tai yra atmintis kinta, yra filtruojama, permąstoma susiejant su tuometine situacija. Atrenkant, ką pamiršti, o kokias istorijas prisiminti, konstruojama „naudinga praeitis“, kurioje jaučiamasi patogiai, neproblemiškai⁴⁵.

Vyriausiosios kartos pasirenkamame santykio su praeitimi naratyve ryškėja praktikos sovietmečiu idealizavimas ir nostalgija, o jiems priešpastatomas nusivylimas ir profesijos nuosmukio suvokimas Lietuvos Nepriklausomybės atgavimo laikotarpiu dėl pakitusių veiklos sąlygų. Nostalgiją architektams kelia ne sovietinė sistema, bet tuo laikotarpiu vyravusios idėjos ir kontekstas profesinei praktikai reikštis, suvokiant, kad iš esmės pakitus politiniam, ekonominiam ir socialiniam kultūriniam kontekstui šios idėjos ir aplinkybės tapo nebepasiekiamos, liko praeityje.

Apklaustiems vyriausiosios kartos atstovams lyginant profesinės veiklos sąlygas, ryškėja nusivylimas dabartine situacija. Jiems liūdna matyti architekto – kūrėjo ir lyderio – virsmą paslaugų teikėju: „jis yra tarnautojas, vienas iš valdininkų, per kurių rankas pereina jiems reikalingi dokumentai“ (J. Minkevičius), „mes tapome ne diktuojantys, o patarnautojai, paslaugas teikiantys“ (A. Mačiulis). Jiems skaudu stebėti architekto reikšmės kritimą, kaip jie teigia, iki kritiškos būsenos valstybės lygmeniu ir visuomenės akyse: nacionalinės premijos skiriamos ne architektams, o kitų kultūros ir meno sričių atstovams (A. Mačiulis); „architekto profesija buvo vertinama, ir architekto statusas buvo aukštas. Dabar architektas tapo užsakovo pavaldiniu“

43 Saint, „Practical Wisdom for Architects“, 18.

44 Crawford, „Can Architects Be Socially Responsible?“, 38.

45 Leinartė et. al., *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose*, 11–12.

(A. Nasvytis); „šiandieninėje visuomenėje, jos struktūroje nematau jokių galimybių profesionalumo vertinimui“ (L. Vaitys). Ši karta pokyčius išgyvena skausmingai ir vis dar tikisi lyderystės ir užsitarnautos visuomenės pagarbos.

Architektūros istorikai M. Drėmaitė ir A. Kurg Lietuvos ir Estijos sovietmečio architektų išgyvenamą ilgę, žlugus modernizmui ir pakitus valstybės sistemai, aiškina prarastais gerbiamo visuomenės veikėjo ir kultūrinio elito atstovo vaidmeniu, stipriomis pozicijomis, galiomis, įtaka ir privilegijomis⁴⁶. Įgijus erdvės atsitraukti ir įvertinti sovietmečio modernistų nuostatas iš šių dienų perspektyvos, nostalgiskai perdėtas vadinamosios „Architektūros riterių“⁴⁷ kartos profesionalo ir jo veiklos svarbos suvokimas aiškinamas kaip pačių architektų apie save sukurtas mitas, tam tikra savimitologizacijos forma⁴⁸.

Poliarizuotas vyresniųjų kartos sovietmečio modernistų lyderystės siekio pripažinimas

Vyresniųjų architektų profesinė karta, kvalifikaciją įgijusi 1970–1989 m., turi gana artimą santykį su sovietmečio modernistais, mat iš jų mokėsi profesijos paslapčių. Kita vertus, spėjo pažinti sovietmečio realijas kaip profesionalai, todėl supranta jų pasaulėžiūros bei elgesio modelių ypatumus ir susiformavimo priežastis ir gali palyginti su situacija Nepriklausomybės atgavimo laikotarpiu. Vyresniosios architektų kartos atstovai nekommentuoja sovietmečio modernistų savęs matymo kaip kūrėjų bei pasišventusių menininkų ir jų didesnio atsakomybės jausmo, tačiau išsako nuomonę apie jų akcentuotas profesionalo galias; šis vertinimas poliarizuotas, be nuosaikių tarpinių pozicijų.

Idealusis profesinis savivaizdis, kuriame architektui suteiktos išskirtinės galios ir reikšmingas vaidmuo, dalies kalbintų vyresniųjų architektų kartos atstovų buvo tiesiogiai perimtas iš jų mokytojų. Ambicingiausiu požiūriu, kai kurių vyresniosios kartos atstovų nuomone, architektas yra

46 Marija Drėmaitė, „Kultūrinė rezistencija ar maištaujantis oportunizmas? Tylusis modernizmas kaip Lietuvos architektų 1955–1990 m. laikotarpio atsiminimų strategija“, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 95 (2019), 103–130.

47 „Architektūros riterio“ ordinas – nuo 1998 m. teikiamas Lietuvos architektų sąjungos apdovanojimas, skiriamas Lietuvos architektų sąjungos nariams (ne jaunesniems nei 70 metų) už reikšmingus nuopelnus Lietuvos architektūrai.

48 Maciuka ir Drėmaitė, *Lithuanian Architects Assess*, 31, 41, 53–57.

dievas (S. Motieka) ar konkuruoja su dievu kurdamas paralelinį pasaulį (G. Janulytė-Bernotienė). Kaip statytojas, kūrėjas dėl savo ypatingų žinių ir gebėjimų konstruoti gyvenimus, struktūras, programuoti didelius dalykus, valdyti procesus ir perduoti dvasią, keleto respondentų nuomone, architektas pozicionuojamas kaip vyriausiasis, aukščiau už viską, virš kitų (G. Janulytė-Bernotienė, G. Vieversys, M. Šaliamoras, A. Kančas). M. Šaliamoras ir V. Petrušonis architektą lygina su senovės Egipto ar Gedimino laikų Lietuvos žyniais. Paralelę su dvasininkais sustiprina K. Lupeikio atsakymas į iškeltą klausimą „Kas turi aukščiausio architekto titulą žemėje?“. Atsakymas: Romos popiežius. Būtina pabrėžti, kad vyriausiųjų karta tiek daug apie Dievą ar dvasininkus nekalbėjo, ši paralelė dalies tarpinės kartos atstovų nuostatose surezonavo.

Kita jų bendraamžių grupė atmeta mitologizuotą savivaizdį: „demiurgo jausmas yra neteisingas. Mes neturime tokių galių“ (D. Šarakauskas). Ši dalis vyresniųjų kartos įsitikinę, kad architektas tik išmokytas kalbėti, „kad yra kažkoks ypatingas“ (E. Staniūnas), „kad architektas yra kažkoks išskirtinis daiktas. Ne, jis nėra. Architektas turi būti eilinis profesionalas“ (T. Balčiūnas). „Architektas yra visiškai nieko tokio išskirtinio, lygiai taip, kaip ir tapytojas. Čia tokios klišės daromos marketinginės“ (M. Šaliamoras). T. Balčiūnas abejoja architekto misijos sureikšminimu: „Gal kažkada architektai buvo iš tos didžiosios A raidės, dabar, manau, iš a mažosios raidės.“ D. Šarakauskas ne tik netiki architekto galiomis, „kad čia gali likimus dėlioti“, bet ir svarsto, kaip toks vaizdinys kenkia kūrybiniam procesui: „gundymas valdžia ir galia labai stiprus“, „kai jau pasijauti režisieriumi, viskas ateina į aklavietę, nes kompromisas nebeįmanomas, idealas tikrai vienas, ir viskas“.

Nepriklausomai nuo išsakyto požiūrio į reikšmingumą, tarpinė vyresniųjų karta jautė besąlyginę pagarbą savo mokytojams kaip asmenybėms: „Ir Lietuvoje galima būtų rasti korifėjus, kad ir iš tos „senosios gvardijos“, gal Čekanauskas, Mačiulis, na visi – Dičius, Nasvyčiai. Kurį čia dabar išskirsi. Ta pati Bučiūtė – tai och!“ (K. Lupeikis); „O juk visi Dičiai, Nasvyčiai darė taip pat, jie turėjo savo idealą ir sugebėjo jam tarnauti“ (D. Šarakauskas); „kiek stiprių vieno laikotarpio dirbančių meistrų ir puikių pastatų 7–8 dešimtmečiais. Ir po šiai dienai mes juos laikome meistrais“ (G. Janulytė-Bernotienė).

D. Šarakauskas gerbiamų išskirtinių profesionalų būrį laiko praėjusios epochos sanklodos išdava: „Bet nebeliko to profesijos šventumo. [...] Vaizduodami demokratus, būdami labai šiuolaikiški, norėdami visus labai įvertinti, savo rankomis ir naikiname.“

Jaunesniųjų kartos kritika sovietmečio modernistų galių ir reikšmės lūkesčiams

Jaunesniųjų architektų profesinė karta, kvalifikaciją įgijusi 1990–2009 m., savo pasaulėžiūra yra labiau nutolusi nuo sovietmečio modernistų. Nors ir pažinojo juos kaip dėstytojus studijuodami, ši karta sovietmečiu neprojektavo, nepatyrė to meto politinio, socialinio ir kultūrinio konteksto, todėl jai sunkiau perprasti sovietmečio modernistų pažiūras ir savivaizdį, tuo labiau jiems pritarti. Jaunesniųjų karta, kaip ir vyresniųjų, daugiausia reaguoja į lyderystės lūkestį, tik jį vertina itin kritiškai.

T. Grunskis mano, kad, dinamiškai keičiantis aplinkai, išsiskyrė kartų prieiga prie architektūros, „ir tas susireikšminęs modernistas jau seniai nėra aktualus architekto-genijaus archetipas“. Genijaus archetipu jis vadina Le Corbusier ir kitų didžiųjų meistrų įvaizdį, anot jo, visažinį, viską valdantį, susidievinusį personažą. Šiam požiūriui antrina ir kiti kalbinti jaunesniųjų kartos architektai: architektas „nebėra toks, kaip prieš šimtą metų grandai buvo, kaip dominuojantys diktatoriai“ (L. Bogušas); „negali būti architektas kaip dievas, kūrėjas, kuris nusileido ir čia padarys kokius stebuklus“ (G. Ratkutė-Skačkauskienė). R. Giedraitis pažymi, kad daugelis sovietmečio architektų „labai neadekvačiai vertina savo personos reikšmingumą“. Klausantis jaunesniųjų architektų susidaro įspūdis, kad jie reaguoja piktokai, nepatenkinti tuo, kad studijų metais diegta ideologija neatitiko realybės. Skirtingų aukštųjų mokyklų absolventams studijų metu skiepytos tiesos, jų vadinamos mitais, kad tu esi svarbiausias, tu esi atsakingas (R. Kilčiauskas), kad architektas yra mistifikuotas vienvaldis kūrėjas, gebantis kitaip mąstyti, pasakantis, kaip turi būti, ir tai turi būti bekompromisiška (A. Baldišiūtė). Tačiau pradėję praktikuoti „mes supratom, kad tai, ko mes mokėmės aukštojoje mokykloje, ir tai, kas buvo mums kalama į galvą, tai nėra tiesa, nėra teisybė. Teko mokytis visiškai kitos architekto tapatybės“ (T. Grunskis).

Dėl atotrūkio tarp studijų metu vyriausiųjų kartos išaugintų lūkesčių ir realios praktikos jaunesnieji architektai patyrė nuoskaudų, pasijuto tarytum apgauti. Dar daugiau, modernizmo istorija atskleidė, kad „visų socialinių problemų architektas nėra pajėgus išspręsti“ (I. Gražulevičiūtė-Vileniškė), architektas negali atsakyti į visus klausimus (R. Giedraitis), be to, architektai linkę klysti (T. Grunskis). R. Kilčiauskas suabejoja susikurto mito ištakų pagrįstumu: „Iš praeities atkeliauja jau tik tos gerosios, nugludintos istorijos. Čia sunku atsakyti, bet ta abejonė kuo toliau, tuo labiau ryškėja. Net ir tais, dabar taip trumpai nusakant, modernistiniais laikais, kai architektas buvo sprendėjas, kad iš tikrųjų taip nebuvo.“

Atmesdami modernistinę ideologiją ir pripažindami profesijos slinktį link įtraukiojo projektavimo ir veiklų įvairovės, jaunesnieji architektai ima kvestionuoti kūrėjo-menininko vaidmens sureikšminimą ir nebe-palaiko vienišo kūrėjo ar vizionieriaus kulto. Jų nuomone, būti kūrėju nėra architektų išimtinė teisė, labai daug kūrėjų yra ir kitose profesijose (R. Giedraitis), architektas šiais laikais nebūtinai turi būti kūrėjas, mat gali imtis ir kitokio pobūdžio veiklų architekto profesijoje (R. Mikulionis). Kūrybinio rezultato sėkmė priklauso ne vien nuo asmeninio architekto indėlio, bet ir nuo vykusių kompromisų (A. Baldišiūtė) ar nuo visuomenės ir architekto santykio ir abiejų jų sąmoningumo laipsnio (G. Ratkutė-Skačkauskienė). Įvertindama požiūrių bei įsitikinimų kaitą ir kylančias prieštaras, jaunesniųjų karta architekto kaip kūrėjo galias ir reikšmę vertina daug atsargiau.

Apibendrinimas

Vyriausiosios architektų profesinės kartos bendraamžiai Lietuvos visuomenėje, gimę 1924–1944 m., „savo gyvenimą daugiausia interpretuoja kultūrinę traumą išreiškiančio sovietmečio kaip „normalybės pertrūkio“ diskurso požiūriu“⁴⁹. Paradoksalu, tačiau šios kartos architektai savo „profesine normalybe“ linkę vaizduoti sovietmečio, tiksliau, sovietinės sistemos stabilizavimosi (vėlyvojo socializmo) laikotarpį, o jos pertrūkį, šiuo atveju „profesinės normalybės pabaigą“, – posovietines transformacijas. Jiems, kvalifikaciją įgijusiems 1950–1969 m., „profesinės normalybės“ suvokimą lėmė ne pati sovietinė sistema, o profesinės karjeros pradžios ir zenito

laikotarpiu vyrovusi modernistinė ideologija ir sovietinės totalitarinės valstybės teikiamų galimybių profesinei praktikai reikštis mastas. Šių reiškinių samplaika tais atvejais, kai aplinkybės architektui klostėsi dėkingai, atvėrė galimybes skleisti architekto kūrybiniam ego ir įgyti lyderystę bei kultūrinio elito statusą. Atsiminimais konstruojant „naudingą praeitį“ išfiltruota nemažai neigiamų aplinkybių ir nepatogių faktų, tokių kaip standartizacija ir darbas su tipiniais projektais, išteklių trūkumas, ideologiniai ir biurokratiniai suvaržymai, izoliacija nuo Vakarų pasaulio. Sovietmečio architektas pirmosios pokario architektų profesinės kartos atstovų subjektyviai nupasakojamas kaip apdovanotas menkai varžoma kūrybine laisve, lyderyste ir visagališkumu. Šie atributai nekritiškai priskiriami profesijos tapatumo požymiams ir taikomi visai profesinei bendruomenei, o ne vien iškiliausiems jos atstovams, tuo metu turėjusiems išimtinę galimybę projektuoti reprezentacinius objektus pagal individualius projektus.

XX a. pabaigoje, ypač po valstybingumo virsmo 1990 m. ir jį lydėjusių sisteminių transformacijų, sovietmečio modernistams teko didžiuliai išbandymai, pareikalavę adaptacijos prie naujos realybės. Tai ne tik architektūrinės veiklos pritaikymas neoliberaliajai ekonominei ir socialinei sanklodai, bet ir sumaišties įnešę universalūs procesai, tokie kaip pliuralizmą teigianti postmodernybė ar dabarties visuomenę užvaldantis egzistencinis nesaugumas. Situacijos pokytį vyriausioji architektų profesinė karta išgyveno kaip neigiamą patirtį ir priėmė kaip „profesinės normalybės pertrūkį“, tiksliau, „profesinės normalybės pabaigą“. Ligtolinis profesinis savivaizdis nebeatitiko naujosios realybės, teko jį adaptuoti, pripažinti pakitusios situacijos nepalankumą kūrybinio ego raiškai bei profesinei lyderystei ir atsakyti neadekvačių lūkesčių, tikintis iš savo profesinės veiklos monumentalių rezultatų bei visuomenės pagarbos. Tai kėlė nusivylimą dabartimi ir nostalgiją praeičiai.

Nepalankius dalykus atmesdami, kitus – sureikšmindami ir kritiškai priešpastatydami šiandienos sąlygoms ir vertybėms, vyriausiosios architektų profesinės kartos atstovai atnaujina sovietmečio modernisto idealųjį savivaizdį – ilgesingą vaizdinį, kuriame matome plačių gebėjimų menininką, ambicingą vienišių kūrėją, reikšmingą valstybei ir visuomenei, pasišventusį žmonijai, moralų ir atsakingą. Vienareikšmiškai įvertinti, kiek tai buvo

iluzijos ir lūkesčiai, o kiek faktais grįstas tikrovės atspindys, sudėtinga, tačiau akivaizdu, kad sovietmečio architekto idealųjį savivaizdį, kaip savi-referentinę kategoriją, nuo realių kiekvieno to laikmečio architekto galių, veiklos masto ir poveikio skiria praraja. Didžiulis atotrūkis tarp faktinio ir idealiojo savivaizdžių suponuoja atitinkamus iššūkius profesionalų vidinei pusiausvyrai, pasitikėjimui ir veiklos sėkmingumui.

Blėstanti modernizmo ideologija ir ilgėjanti laiko distancija sudaro sąlygas Lietuvos tyrėjams ir architektams objektyviau įvertinti sovietmečio architekto savivaizdį. Į vyriausiosios kartos idealizuotą savivaizdį, architekto kaip kūrėjo galių ir svarbos sureikšminimą žiūrima vis kritiškiau. Tyrėjai jį vadina pačių architektų apie save sukurtu mitu, o vėlesnės architektų kartos – vyresniųjų ir jaunesniųjų – reaguoja įvairiai ir vis dar emocingai. Jų požiūrius galima sieti su sovietinio konteksto pažinimu dirbant architektais, taip pat amžiaus tarpsniu, kuomet, pagal K. Mannheim'o teoriją, buvo kaupiamos esminių pokyčių patirtys. Geresnis architektūrinės praktikos sovietmečiu pažinimas siejasi su vyriausiosios kartos pasaulėžiūros supratimu, tęsimu ar pagarba, o dėl darbo patirties sovietmečiu nebuvimo vyresniųjų pažiūros bei ambicijos atmetamos ir nuneigiamos. Jaunesnioji architektų profesinė karta, studijas baigusi 1990–2009 m. ir įsiliejusi į praktinę veiklą neoliberaliomis sąlygomis nepriklausomoje Lietuvoje, linkusi kritiškai vertinti ir kategoriškai atmesti vyresniųjų idealizuotus architekto vaizdinius. Tarpinė vyresniųjų karta, studijas baigusi 1970–1989 m. ir turėjusi galimybę pažinti tiek sovietinės, tiek nepriklausomos Lietuvos ekonominius, socialinius ir kultūrinius kontekstus, kaip architektūros profesionalai yra nevienalytė. Tarpinės kartos atstovai linkę apsvarstyti sovietmečio architekto savivaizdį ir pasirenka prisišlieti prie vienos iš gretimų kartų požiūrių. Tai virsmo karta, profesinės savimonės raidoje užimanti jungiamąją grandį tarp vyresniųjų idealistų ir racionalios jaunesniųjų kartos. Profesinių kartų pažiūrų pasirinkimai atspindi bendrus kartų kaitos dėsnius – nuoseklesnį pasaulėžiūros perdavimą visuomenės stabilumo laikotarpiu (vyresniosios kartos atvejais) ir prie kartų konflikto vedantį jos atmetimą reikšmingų pokyčių visuomenėje metu, ypač jei šie pokyčiai sutampa su amžiaus, kuomet buvo kaupiamos esminių pokyčių patirtys, tarpsniu (jaunesniosios kartos atvejais).

Padėka

Autorė dėkoja tyrime dalyvavusiems architektams už išsamius atsakymus, taip pat yra dėkinga kolegėms Editai Riaubienei bei Daliai Dijokienei už bendradarbiavimą ir diskusijas. Mokslinis straipsnis parengtas pagal Lietuvos kultūros tarybos finansuojamo mokslinio projekto S/ARC-24(6.11)/2019 metu surinktą medžiagą.

Gauta — 2023 12 06

Literatūra

- Braun, Virginia, and Victoria Clarke. „Thematic Analysis“. In *APA Handbook of Research Methods in Psychology*, vol. 2. *Research Designs: Quantitative, Qualitative, Neuropsychological, and Biological*. Edited by H. Cooper, P. M. Camic, D. L. Long, A. T. Panter, D. Rindskopf, and K. J. Sher, 57–71. Washington: American Psychological Association, 2012. <https://doi.org/10.1037/13620-004>.
- Carmon, Naomi, and Bilha F. Mannheim. „Reference Groups and Professional Self-Image: The Case of Architects“. *Journal of Vocational Behavior* 2, no. 14 (1979): 169–180.
- Crawford, Margaret. „Can Architects Be Socially Responsible?“ In *Out of Site: A Social Criticism of Architecture*. Edited by Diane Yvonne Ghirardo, 27–45. Seattle: Bay Press, 1991. https://bauhauskoolhaas.files.wordpress.com/2016/11/crawford_can-architects-be.pdf.
- Clearfield, Sidney M. „Professional Self-Image of the Social Worker: Implications for Social Work Education“. *Journal of Education for Social Work* 1, no. 13 (1977): 23–30.
- Čiupailaitė, Dalia. „Architektų vaidmens ir statuso dilemos posocialistiniame mieste“. *Santalka: Filosofija. Komunikacija* 1, nr. 22 (2014): 15–37.
- Dijokienė, Dalia, Eglė Navickienė ir Edita Riaubienė. „Self-Awareness of Soviet Lithuanian Architects in their Creative Power and Social Significance“. *Buildings* 1, no. 12 (2022): 1–14. <https://www.mdpi.com/2075-5309/12/1/1>.
- Drėmaitė, Marija. *Baltic Modernism: Architecture and Housing in Soviet Lithuania*. Berlin: DOM Publishers, 2017.
- Drėmaitė, Marija. „Kultūrinė rezistencija ar maištaujantis oportunizmas? Tylusis modernizmas kaip Lietuvos architektų 1955–1990 m. laikotarpio atsiminimų strategija“. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 95 (2019): 103–130. https://leidykla.vda.lt/Files/file/Acta_95___/Acta_95_05_Dremaite.pdf.
- Drėmaitė, Marija. „Migruojantys modernistai: Lietuvos moderniosios architektūros mokyklos susiformavimas ir išsisklaidymas XX a. 3–6 deš.“. In *Migracija: sampratos ir patirtys*. Sudarė Margarita Matulytė, 420–448. Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2022.
- Drėmaitė, Marija. „The Role of Architects in Fighting the Monotony of the Lithuanian Mass Housing Estates“. In *Urban Planning During Socialism*. Edited by Jasna Mariotti and Kadri Leetmaa, 134–150. London: Routledge, 2023.
- Grunskis, Tomas ir Julija Reklaitė. *Laisvės architektūra*. Vilnius: Baltos lankos, 2012.
- Jovaiša, Leonas. *Enciklopedinis edukologijos žodynas*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2007.
- Knez, Igor. „Toward a Model of Work-Related Self: A Narrative Review“. *Frontiers in Psychology* 331, no. 7 (2016): 1–14.
- Kohlrausch, Martin. *Brokers of Modernity. East Central Europe and the Rise of Modernist Architects, 1910–1950*. Leuven: Leuven University Press, 2019.
- Lakštauskienė, Violeta. „Moteris architektė: profesinio išsilavinimo ir veiklos raida“. *Mokslas – Lietuvos ateitis / Science – Future of Lithuania* 7, nr. 1 (2015): 78–88. <https://doi.org/10.3846/mla.2015.736>.
- Lauriala, Anneli, and Maria Kukkonen. „Teacher and Student Identities as Situated Cognitions“. In *Connecting Policy and Practice: Challenge for Teaching and Learning in Schools and Universities*. Edited by Michael Kompf and Pam Denicolo, 199–208. London: Routledge, 2005. <https://www.taylorfrancis.com/chapters/oa-edit/10.4324/9780203012529-27/teacher-student-identities-situated-cognitions-anneli-lauriala-maria-kukkonen>.

- Leinartė, Dalia, Laima Žilinskienė, Sigita Krainauskienė, Irena Šutinienė ir Ingrida Gečienė. *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014.
- Maciuka, John V. ir Marija Drėmaitė. *Lithuanian Architects Assess the Soviet Era: The 1992 Oral History Tapes / Lietuvos architektai pasakoja apie sovietmetį: 1992 m. įrašai*. Vilnius: Lapas, 2020.
- Navickienė, Eglė. „From Art-Creator Towards Moderator: Roles of Lithuanian Architects“. *ACE: architecture, city and environment* 53, no. 18 (2023): 1–17.
- Riaubienė, Edita, Eglė Navickienė ir Dalia Dijokienė. „The Profile of Lithuanian Architects in Relation to the Professional Generations Active Today“. *Landscape architecture and art*, no. 22 (2023): 69–80.
- Saint, Andrew. *The Image of the Architect*. New Haven: Yale University Press, 1983.
- Saint, Andrew. „Practical Wisdom for Architects: The Uses of Ethics“, in *Architecture and its Ethical Dilemmas*. Edited by Nicholas Ray, 7–22. New York: Taylor&Francis, 2005.
- Sedikides, Constantine, Lowell Gaertner and Erin O'Mara Kunz. „Individual Self, Relational Self, Collective Self: Hierarchical Ordering of the Tripartite Self“. *Psychological Studies* 56, no. 1 (2011): 98–107.
- Stringer, Peter. „The Professional Self-Images of Architecture and Engineering Students“. *Architectural Research and Teaching* 2, no. 1 (1970): 25–33.
- Sutton, Sharon Egretta. „Reinventing Professional Privilege as Inclusivity: a Proposal for an Enriched Mission of Architecture“. In *The Discipline of Architecture*. Edited by Andrzej Piotrowski and Julia Williams Robinson, 173–207. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001.
- Valickas, Andrius, Gintaras Chomentauskas, Edita Dereškevičiūtė, Irena Žukauskaitė ir Lijana Navickienė. *Asmeninės karjeros valdymas dėstytojui*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014. <https://dokumen.tips/documents/asmenines-karjeros-valdymas-destytojui.html?page=2>.
- Veličkaitė, Daiva. „Viešasis interesas ir jo įgyvendinimo sąlygos architektūros srityje“. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2019. <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:42758993/datastreams/MAIN/content>.
- Wasserman, Barry, Patrick Sullivan and Gregory Palermo. *Ethics and the Practice of Architecture*. John Wiley & Sons, 2000.
- Zilinskiene, Laima, and Melanie Ilic. „Introduction: Social Time and Generations“. In *Soviet and Post-Soviet Lithuania – Generational Experiences*. Edited by Laima Zilinskiene and Melanie Ilic, 1–13. London: Routledge, 2022.

Summary

The Professional Self-Image of Modernist Architects from Soviet Lithuania and Its Present-Day Assessment

Eglė Navickienė

Keywords: professional community of architects, generations of professionals, professional self-concept, ideology of modernism, Soviet architecture, sociology of professions.

The article explores the self-image of modernist architects during the Soviet period, viewing it as an intrinsic self-referential system within the professional community. It aims to illuminate the self-image of the earliest post-war generation of professional architects, who graduated in architecture in Lithuania between 1950 and 1969 (referred to as “the eldest”), and to analyze how subsequent professional generations either perpetuated or rejected this self-image. The study draws upon the findings of sociological research, which involved semi-structured in-depth interviews with 33 prominent Lithuanian architects. Data analysis was conducted using qualitative thematic analysis methods.

From a contemporary standpoint, members of the earliest generation of professional Soviet architects selectively construct an idealized self-image of the Soviet modernist architect. They depict this archetype as a multifaceted artist and an ambitious individual creator, characterized by a sense of moral obligation and dedication to humanity, while also being valued by the state and society. This generation tends to regard the Soviet era as a period of “professional normalcy,” shaped by modernist ideology, the scope of professional opportunities within the Soviet totalitarian regime, and positive public reception. However, the challenges of adapting to the post-Soviet transformation have led them to perceive this change negatively, viewing it as the demise of the “professional normalcy” they once knew. Consequently, they experience a sense of disillusionment with the present and harbour nostalgia for the past.

While researchers regard the narratives of Soviet modernist architects as self-constructed myths, the responses from subsequent generations of architects vary and depend heavily on their experiences practicing during the Soviet era. The younger

professional cohort, graduating between 1990 and 2009 and lacking direct exposure to Soviet-era practices, unequivocally rejects the idealized perception of architects portrayed by the eldest generation. Conversely, the intermediate elder generation, graduating between 1970 and 1989 and having navigated both Soviet and independent Lithuanian contexts as architecture professionals, tends to reassess the self-image of the Soviet architect. They often align themselves closely with the perspectives of either the eldest or the youngest generations.